

• ребенку предлагается составить рассказ или сказку по модели, элементами которой являются неопределенные заместители персонажей рассказа – геометрические фигуры, педагогом задается тема рассказа: например, «Весенняя сказка»;

• и, наконец, ребенок самостоятельно выбирает тему и героев своего рассказа.

По мере овладения навыком моделирования дети используют вместо развернутой предметной модели обобщенную, содержащую только ключевые моменты. Происходит свертывание модели, переход ее в заместитель [4].

Элементами модели-заместителя являются схематичные зарисовки, сделанные детьми по ходу слушания рассказа. Количество элементов модели сначала определяется логопедом, а затем, по мере усвоения навыка, самим ребенком – осуществляется переход от подробного пересказа к краткому.

Использование приемов наглядного моделирования помогает нам задействовать все виды памяти (зрительную, слуховую, двигательную при использовании приема зарисовки таблицы с детьми), совершенствуется мышление и речь, делает высказывания детей более логичными и последовательными, поддерживает интерес детей дошкольного возраста к активной речевой деятельности [4].

Овладение приемами работы с мнемотаблицами значительно сокращает время обучения. Использование опорных рисунков для обучения заучиванию стихотворений увлекает детей, превращает занятие в игру. Зрительный же образ, сохранившийся у ребенка после прослушивания, сопровождающегося просмотром рисунков, позволяет значительно быстрее запомнить текст.

Постепенно память дошкольников укрепляется, их образное мышление развивается, они запоминают тексты намного лучше, больше по объёму, легче и эмоциональнее. При таком способе работы стихотворение запоминается целиком. Разучивание стало для дошкольников делом весёлым, эмоциональным, и при этом содержание текста – осязаемым, видимым, представляемым. Ведь одно из правил укрепления памяти и речи гласит: «Когда учишь, записывай, рисуй схемы, черти графики».

Список литературы:

1. Омельченко Л.В. Использование приёмов мнемотехники в развитии связной речи / Омельченко Л.В. Логопед. 2008. №4. - с.102 -115.

2.Смышляева Т.Н. Корчуганова Е.Ю. Использование метода наглядного моделирования в коррекции общего недоразвития речи дошкольников // Логопед. – 2005. – № 1. – С. 7-12.

3. Чохонелидзе, Н. «Учим стихи по картинкам», 2006.

4. Ткаченко Т.А. Использование схем в составлении описательных рассказов / Ткаченко Т.А. Дошкольное воспитание.1990. №10 — с. 16-21.

Көшкеева Бейсен Көшкінбайқызы
қазақ тілі мен әдебиеті пән мұғалімі,
Түркістан қаласы, №7 Саттар Ерубаев
атындағы мектеп интернат

БІЗ ӘДЕБИЕТТІ ҚАЛАЙ ОҚЫТЫП ЖҮРМІЗ?

АННОТАЦИЯ

Бұл мақалада қазақ әдебиетінің жаңа әдіс тәсілдері арқылы дамыту мен оқытудың артықшылықтары қарастырылған.

Түйінді сөздер: әдебиет, дамыту, әдіс тәсілдері, оқыту

АННОТАЦИЯ

В этой статье рассматриваются новые методы развития обучения литературы и их особенности.

Ключевые слова: литература, развитие, методы, обучение

ABSTRACT

In this article considered new methods of development of teaching of literature and their features.

Key words: *literature, development, methods, educating*

Біз сөз еткелі отырған әдебиет дегеніміз не? А.Байтұрсынов «Әдебиет- оқушыға беймәлім өмірді танытатын қуатты құрал» десе, З.Қабдолов «Әдебиет адамдарға өмірді танытып қана қоймайды, мінез- құлқына ықпал етеді, күллі тұрмыс-тіршілігіне әсер етеді. Әдеби шығарма адамның күллі ой-қиялын, сыр-сезімін түгел баурайды: қуантады, сүйіндіреді, тандантады, күйіндіреді, жылатады, күлдіреді. Қысқасы, адамның көңіл күйінде сан-сапа құбылыстар туғызып, із қалдырады.» деп баға береді. М.Әуезов «Әдебиет қазақтың әдеби тілін қалыптастыруда және дамытуда тарихи рөл атқарады. Халық өркенді жыр өнерімен атсалысса, ақын-жазушылар тілдегі небір прогресив жаңалықтар атаулының бәрін іріктейді, сұрыптайды, жетілдіреді, дәйектендіреді.» деп, қоғам дамуына байланысты өзгеріп, дамып отыратын құбылыс екенін сипаттайды.

Ендеше, халықтың асыл қазынасы «асыл сөзді» қалай оқытып жүргеніміз жайлы сөз қозғау заңды да... Осы тақырып аясында бірнеше әріптестеріміз өз іс-тәжірибесі жайлы пікірлер білдіруде. Атам қазақ қазақ болғалы сөз өнерін бар өнерден асқақ қойып, бір ауыз сөзден ұтылса астындағы атын беріп, еркін даланың өжет қыранындай тайсалмай «бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ» деп сөз атасын өлтірмеген. Ғасырлар бойы атадан- балаға мұра болып жеткен сөз өнері бұл күндері әлемдік деңгейге көтерілді. Әдебиеттің барлық жанры өркениет дамуымен қатар қалыптасты, дамыды. Ауыз әдебиетінен бастау алып, көне дәуір, Алтын орда дәуірі, Орхон Енисей..т.б. ғасырдан-ғасырға сұрыпталып жеткен асыл сөз тәуелсіздік алған еліміздің бүгінгі күнімен өрнектеліп, толысып, кемелденіп жатқан шетсіз, шексіз дүние емес пе?! Халықтың ұлылығын танытатын алып мұхиттың тұңғиығында ата-бабадан қалаған небір інжу-маржандар толқынын күтіп жатыр емес пе?!

Мен қарапайым ғана мұғаліммін, әйтсе де мені соңғы күндері бір мәселе қатты толғандырады. Мен әдеби сыншы да емеспін, ғалым да емеспін, дегенмен өз ойыммен әдебиет жанашырларымен бөлісуді жөн көріп, осы мақаланы ортаға салсам деп отырмын.

Оқушының оралымсыз ойы мен шұбарлау шорқақ тілі біздің қалай оқытқанымыздан емес, нені оқытқанымыздан емес пе екен? Өйткені әдебиет бағдарламасын алып парақтап қарап көрелік...Бағдарлама аясы тым жұтаң емес пе? Әдебиетті оқытуда жүйелілік сақталған ба?

5-сыныпта ауыз әдебиеті үлгілеріне тоқталамыз да, Махамбет, Абай, Ахмет, Мағжан, Ілияс, Сәкен, Ғабит т.б., 6-сыныпта Батырлар жыры, Күлтегін, Дулат, Абай, Ахмет...,7-сыныпта Лиро-эпостық жырлар, шешендік сөз үлгілері, Дулат, Махамбет, Абай, Ахмет, Жамбыл, Сәкен, т.б. 8-сыныпта Ежелгі дәуірі әдебиеті, Махамбет, Абай, Жамбыл, Мағжан, Мұхтар т.б. 9-сыныпта Ауыз әдебиеті үлгілері:тұрмыс-салт жырлары, төрт түлік малға байланысты жырлар, наурыз жырлары, жұмбақ, жаңылтпаш, ертегі, батырлар жыры мен лиро-эпостық жырлар, шешендік сөз үлгілері беріледі. Ары қарай дәуір-дәуірімен ежелгі дәуір әдебиеті, жыраулар поэзиясы, зар заман ақындары, Махамбет, Абай, Ыбырай, Жамбыл, Мағжан т.б. 10-сыныпта Сал- серілер поэзиясы мен Махамбет, Шортанбай, Абай, Ыбырай, т.б. 11-сыныпта ХХ ғасыр әдебиетіне тоқтала келіп, соңғы тарауда тәуелсіздік жылдарындағы әдебиетке шолу жасалады. Бағдарламадағы кейбір тақырыптар бала танымына ауырлау тисе, кейбірінде тіпті жеңіл, кейбір тақырыптар қайталанып келіп жатады. Мысалы, Абайдың «Ғылым таппай мақтанба» өлеңін 1-сыныпта және 5-сыныпта оқимыз, 9-сыныптағы «Абай жолын», «Көшпенділер» романын, Ғабит, Ілияс, Мағжандарды 11-сыныпта қайталап жатамыз. Әдеби мұрамыздың шексіздігін ескерсек, неге бала танымына ұсынар дүниеге сараңдық танытамыз? Бәлкім, ғалымдарымыз баланың қабілетіне қарай әр дәуір үлгісінен там-тұмдап ұсынып отырған болар..Алайда, бабаларымыз сауат ашар мектебі болмаса да тіл тосырқап, сөзден жығылған емес еді ғой... «Келгенде дүние есігін ашар өлең, Өлеңмен жер қойнына кірер денең...»деп Абай атамыз жырлағандай, аталарымыз тал бесіктен жер бесікке дейін сөз құдіретімен тентегін тезге салып, ұрпағын бірін шешен, бірін

көсем етіп тәрбиеледі емес пе? Сөз құдіреті шексіз, ендеше бала мүмкіндігін ескермей, тұлғалық танымын тежеп отырған жоқпыз ба?

Мысалы, қазақ тілі оқулығын алайық. 5-сынып лексика, фонетикадан басталып, 6-сыныпта морфология, 7-8-сыныпта синтаксис, 9-сыныпта пунктуацияны оқытып келіп, соңы 10-сыныпта сөз мәдениеті мен 11-сыныпта шешендік сөздер үлгісімен қорытындыланады. Бәлкім, осы тәсілді әдебиетте де қолдануға болатын шығар?

Оқушының жас ерекшелігін зерттеген психолог мамандардың зерттеуіне қарағанда, 12-15 жас аралығы жеткіншек шақ деп есептелінсе, 15-17 жас аралығы жасөспірім шақ деп аталады. Жеткіншек шақ - 5-7-сынып оқушыларының болашақ туралы балалық армандардың орнына өз мүмкіндіктері мен өмір жағдайларын ескеріп, болашақ жайлы ойлап, өз ниеті мен іс-әрекетін жүзеге асыратын кезең. Сананың дамуы баланың өз бетімен тәуелсіз талаптануын тудырады, күнделікті өмірді бақылайды, ой-өрісі кеңиді. Жеткіншектер қоғамға пайдалы істерге ықыласты, кітап оқуға, кинофильмдер көруге ынталы, спортты ұнатады. Оның ауқымды әлеуметтік белсенділігі артып, ол белгілі бір үлгілер мен игіліктерді игеруге, қоршаған ортамен қарым-қатынас жасауға бағытталады. Мораль мәселелерін талдау және адамгершілік тақырыбындағы пікір сайыстардың әсерінен өмірдің мәні, өз болашағы, өз беделі туралы ойланады. Әдебиет жеткіншекке азаматтардың қарым-қатынасының мәнін, сезімдерін ашып, өз сенімдерінің дұрыстығына жауап іздеуге үйретеді. Бұл жастағы оқушы білімді, әділ, мейірімді, сабақтағы жұмысты ұйымдастыра білетін мұғалімді бағалай біледі. Мұғалімнің міндеті- онымен бірге іс-әрекеттерді, оқиғаларды талдау, баға бергізу, өзін-өзі талдауға, өз мінез-құлқын басқаруға үйрету. Күрделі тапсырмаларды жүйелеп беру арқылы есте сақтау қабілетін шыңдайтын кезең осы.

Жасөспірім шаққа 15-17 жас аралығындағы 8-11-сынып оқушылары жатады. Адамның ақыл ой қабілеті 15-16 жасқа қарай қалыптасып болады. Жасөспірімге өзін көрсетуге ұмтылу, өзін жан-жақты ашуға құштарлық тән. Түрлі іс-әрекетті өз бетімен орындауға ұмтылып, жауапкершілігі артады. Жеткіншек жаста үй тапсырмасын тек жаттап алатын болса, енді үй тапсырмасын түсінікті етіп, өз пікірін білдіріп, баға бере айтуға талпынады. Үлкендермен қарым-қатынаста мейірімді, сыпайы келсе, кейде өрескел түрде тәртіп бұзуға икем келеді. Жасөспірім бәрін өзі істей аламын деп ойлағанмен, кейбір істерде балалығы білініп жатады. Олардың бойында дербестікке ұмтылу басым, күні-түні фантастикалық әдебиеттерді оқып, солардың кейіпкерлеріне еліктейді. Сабақтан тыс мезгілде компьютер, электротехникалармен шұғылданып едәуір білім алады, мұндай қызығушылықтар түрліше фантастикалық іске ұмтылдырады.

Жаратылысынан жүрек жылуы мен мейірім шуағы мол халықтың бірі -қазақ. Оның ел алдындағы абырой-беделі, қадір-қасиеті тек жеке басының жақсылығымен, дәулетімен ғана емес, бауырынан өрген ұрпағының сауаттылығы жарақтылығымен өлшенген. Ата-бабаларымыз «тектілік» деген ұғымды қастерлеп, оны атадан-балаға мирас етіп қалдыруында терең сыр жатыр. Шығыстың ғұламасы Әл Фараби: «Жас жеткіншектеріңізді көрсетіңіз, мен сіздің болашақтарыңызды айтып берейін» деген екен. Қазіргі кезде қазақ халқының өмірінде бұрын-соңды болмаған оқуға, еңбекке, қоғамдық өмірге ықыласы жоқ балалар саны көбеюде. Бұлар дөрекі, әдепсіз, барлық жарамсыз әдеттерге еліктеуге бейім келеді. Баланың ынтасын жақсы білу үшін, оның дамуына, адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына не нәрсе қажет екенін зерделеп білуге міндеттіміз. Олар- айналадағының бәрінің сыншысы. Олар өзі жақсы көретін адамдардың да кемшілігін көргіш келеді, сол үшін қиналады. Кез келген жалғандық оның ызасын тудырады, көңілін қалдырады. Жас жеткіншектерді өмір ортасының қарама-қайшылықтары қызықтырады, олардың өмірдегі басты қажеттілігі- айналадағы адамдармен қарым-қатынасын, әлемдегі өз орнын табу. Бұл қажеттілікті қалыптастыруда әдебиет пен өнердің атқаратын рөлі ерекше. Әдебиет жасөспірімдер алдына адамзаттық қарым-қатынастардың, мінез-құлықтардың, сезімдердің аса бай да күрделі мәнін ашып береді: ол әрбір кейіпкерден өзін көретін болады, өзінің сезімдері мен құмарлық құштарлықтарының дұрыстығына жауап іздейді. Білім- жеткіншек үшін еңбектің бастысы. Ғылым мен мәдениеттің әртүрлі саласымен айналысу оларға тән. Білім жеткіншекті ұжым

алдында сенімді ұстауға мүкіндік берсе, рухани құндылықтарды қалыптастырып, мінез-құлқындағы тектілік қасиеттерді ұлғайтады.

Осындай ғылыми деректерді зерделей келе, мен әдебиетті оқытудың төмендегідей жүйесін ұсынғалы отырмын.

5- сыныптағы оқушының есте сақтау қабілетінің ерекше дамитынын ескеріп, тілі жеңіл ауыз әдебиеті үлгілерін: ертегі, жұмбақ, жаңылтпаш, мақал-мәтел, аңыз әңгімелерді ұсынсақ; Өйткені жоғарыдағы ғылыми дерек көздері бұл жастағы балалардың есте сақтау қабілетінің шыңдалатын сәті екенін баса көрсетеді. Шешендіктің бастауы болған айшықты сөз үлгілері мақал-мәтел, ертегі-жырды түрлендіре айтқызу, өз қиялынан ертегі, шағын аңыз, мысал үлгілерін жаздыру өз жемісін береді деп сенемін.

6- сыныпта Батырлар жыры, Лиро-эпостық жыр, Айтыс үлгілерін, Ежелгі дәуір әдебиетінің үлгілерінен ұсынсақ; Есте сақтау қабілетін көлемді жыр жаттаумен шыңдаған баланың ерлікке, батырлыққа еліктеумен қатар, градациямен өрілген, жиі қайталанып келетін жеңіл сөз орамдары сөздік қорын байыта түсері сөзсіз. Әулие-әмбиелер жайлы аңыздарды (Қорқыт, Рабғұзи, С.Сараи,) оқу олардың адами қасиеттерінің қалыптасуына ықпал етеді.

7-сыныпта Көне түркі әдебиеті, Жыраулар поэзиясы мен Шешендік сөз үлгілерін, Зар заман ақындарының шығармаларын ұсынсақ; Ә.Фараби, А.Йасауи, Ж.Баласағұни еңбектері мен жыраулардың пәлсапалық ой өрнектері, зар заман ақындарының шығармалары арқылы қоғам өзгерісін салыстыру танымтық, тұлғалық қабілетіне әсер етеді. Жиренше, Бөлтірік бастаған шешендердің сөзі арқылы философиялық ой иірімдірінің жыраулардан поэзиялық үлгісімен қатар, қара сөз арқылы да шебер жеткізілгенін салыстыра меңгерер еді.

8-9 –сыныпта- Сал серілер мен жазба әдебиеті;

Сегіз сері, Ақан Сері, Әсет, Жаяу Мұса, Біржан сал, Балуан Шолақ шығармалары жас өспірім жасына қарай мінез-құлқындағы сұлулыққа деген көзқарасын, ұлттық сипаттағы саятшылық-мергендікке қызығушылығын қалыптастырады, талғам-танымын дамытады. Абай, Ыбырай, Шоқан бастаған ақын-жазушыларымыздың шығармасын кезең-кезеңімен меңгерту арқылы ел тарихындағы елеулі оқиғалардың өзара байланысын бағалап, өзіндік көзқарасын қалыптастырады. Ұлт-азаттық көтеріліс, қазан төңкерісі, ұжымдастыру жылдарындағы дүрбелең, Ұлы Отан соғысы, тың игеру, желтоқсан оқиғалары оқушының Отансүйгіштік қасиеттерінің дамуына оң әсерін береді.

10-сыныпта Тәуелсіздік жылдарындағы әдебиет, әлем әдебиеті үлгілері;

Жиырма жылдан бері қоғамдағы ғасырға бергісіз өзгерістер бала танымынан тыс өрбіп жатқандай, әдебиетіміздің томағасын сыпырған қыран құстай еркін көсілген сан алуан жанрынан әлемдік озық үлгілермен салыстыра меңгертсек, қазақ әдебиетінің де әлемдік көкжиекте өз бояуы барын бала сезіне, мақтан ете сөз етер еді...

11-сыныпта Әдеби сын, әдебиет теориясы, әдебиет жанрлары: сатира, юмор, комедия, фантастика, детектив т.б. Тақырып-тақырыпқа бөліп қарастырып, әр саладағы озық үлгілерді саралаған әдеби сын материалдарды бала танымына ұсынсақ, меніңше, оқушы айтар сөз тұщымды болар еді.

Мен, әрине, маман емеспін, алайда қазіргі оқытып жүрген әдебиеттің ішінде соңғы толқын қатарында І.Есенберлин, М.Шаханов, К.Ахметова, Ф.Оңғарсынова, Ә.Кекілбаев сынды тарландар тұрса, әдебиет оқулығы 1980-90 жылдардың тасасында қалып кеткендей әсер қалдырады. Тәуелсіздік алғалы да жиырма жылдың көлемі өтті. Бұл жылдарда әдебиет мызғып кеткендей, әлде ауызға алар тұщымды дүние жоқ па? Өз елінің жаңару сәтін танып өспеген бүгінгі ұрпаққа ұлттық патриотизм мен Отансүйгіштік қасиетті қалай меңгертеміз? Уызына жарымаған ұрпақ тәрбиелеп отырған жоқ па екенбіз? Әдебиетте сатираның Шонадай уытты, Оспанхандай терең ойлы саңлақтарының шығармаларының болмауы, қазақы қалжыңның қазақ бойынан алшақтап бара жатқанынан ба? Драмалық шығарма үлгісінен тек Шерағаның «Бесеудің хаты» ғана берілген. Әрине, терең талдау жасау-ғалымдардың ісі. Қазақ ұрпағының сөз арнасының тарылуының бір себебі осыда емес пе екен? Біздікі тек, сөз жанашырының бір датты деп есептерсіздер...Тұңғышқа тұнған асыл-маржандарымызды толқытып ел игілігіне жаратар бір толқынның қажет екені сөзсіз.